

Kutsal Metinlerin Tercümesi*

İBRAHİM ENİS**
ÇEVİREN: CELALETTİN DİVLEKÇİ
ARŞ. GÖR., ANKARA Ü. SOSYAL BİL. ENST.
e-posta: cdivlekci@hotmail.com

Pek çok araştırmacı tercüme problemine ve tercümenin kaynak metnin içerdiği düşünce, hayal ve estetik unsuru bütünüyle aktarmadaki yetersizliğine temas etmiştir. Tercüme işiyle meşgul olanlar tarihin her döneminde bu tür zorlukları yaşamışlar, bunların aslî sebepleri üzerinde durmuşlar, buna rağmen tercüme işinden vazgeçmemişlerdir. Tam aksine gayretlerini nesilden nesle, asırdan asra devam ettirmişler; kimi zaman başarılı, kimi zaman ise başarısız olmuşlardır. Bunun altında, milletlerin eskiden beri birbirleriyle iletişim kurmaya ve ticârî alışverişe olduğu kadar, kültürel alışverişe de ihtiyaçları olduğunu fark etmeleri yatar. Daha sonra düşünürler, kültürel alışverişin önünde adına “dil” denilen, insanları birbirinden ayıran kaleler olduğunu fark eder. Zira düşünce vasıtası bir millettten diğerine değişir. Kimi zaman aradaki mesafe öylesine uzak olur ki iletişim kurmak zor hatta imkânsız hale gelir, kimi zaman da bu mesafe yakın olur ve araştırmacı için iletişim kurmak kolaylaşır.

Beşerî diller üzerinde inceleme yapanlar, dilleri grup ya da âile şeklinde sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Her grup aynı kök ve orijine ait bir dizi dili içerir. Bu yüzden aynı grup içerisindeki diller pek çok unsur itibâriyle birbirine benzer. Nitekim bunlar arasında büyük bir zorluk çekmeksizin

* İbrahim Enîs'in *Delâletü'l-elfâz* adlı eserinin “Devru'd-delâle fi't-terceme” başlıklı bölümün tercümesidir. Bkz. İbrahim Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, Mektebetü'l-Anglo'l-Mısıriyye, Kahire 1963, s. 168-186. Müellifin dip not verme tekniği olduğu gibi korunmuştur. Metin içinde geçen parantez içi bilgiler çevirene aittir. Dip notta çevirene ait bilgiler ise ÇN. notuyla verilmiştir.

** Kahire Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi ve Dil Akademisi Azası.

yolculuk yapmak mümkündür. Aynı dil grubundan olmayan diller arasında yapılacak yolculuk ise bir hayli zahmetli olacaktır.

Her millet içinde ve her asırda, adına dil dediğimiz bu kalelerin ötesinde ne olduğunu öğrenmeye çalışan bir avuç insan olagelmıştır. Bunlar, karşılıklı yardımlaşma ve anlayışın hâkim olduğu bir toplum oluşması ümidiyle karşılıklı kazanç ve kültür alışverişinde bulunulması arzusuyla, milletleri birbirine yaklaştıran ve insanı insanla buluşturan kimselerdir. Kadim medeniyet sahipleri tercüme ne denli ihtiyaç duyduklarını görmüşler, Çin düşünce ve hikmetini Yunan ya da Eski Mısır'a taşımanın zorluğunun farkına varmışlardır. Çünkü Çin, Yunan ve Eski Mısır dilleri farklı dil gruplarına mensuptur.

Tarih sahnesine Araplar çıkmış, Yunan felsefesi ve ilimlerini Arapçaya nakletmeye çalışmışlar, bu esnâda zorluklarla karşılaşmışlar, çok azı müstesna bunda muvaffak olamamışlardır. Çünkü mütercimlerin çoğu, o dönemde Yunan Kültürüne ait eserleri kendi orijinal dilinden değil, Süryancadan aktarmıştır. Nitekim bu durum es-Siryâfi'yi nakillerin sıhhati konusunda şüpheye düşürmüş ve Vezir İbnü'l-Furât (ö.320)'in huzurunda, Yunus b. Mettâ ile aralarında şu ilginç diyalogun yaşanmasına sebep olmuştur.¹ es-Siryâfi, Yunan ilim ve felsefesini nakletme görevini üzerine almış mütercimlerle aynı asırda yaşamış hicrî üçüncü asır Arap dili bilginlerinden biridir. Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin eserinde nakletmiş olduğu bu münâzarada onun Yunus b. Mettâ'nın tercümesine itiraz ettiğini ve tercümenin sıhhati hakkında şüphe ettiğini görmekteyiz. es-Siryâfi genel olarak tercüme konusunda muhâfazakârdır ve Yunus b. Mettâ'a şöyle seslenir: *"Burada senin farkına varamadığın bir sır bulunmakta; hiçbir dil, sıfatları, isimleri, fiilleri, bunların çekimleri ve cümle içindeki dizimleri, takdim ve tehiri ve istiâreleriyle bir başka dille bütünüyle örtüşmez..."* Tercüme problemlerinin günümüzde olduğu gibi geçmişte de inceleme ve tartışma konusu yapıldığını görmekteyiz.

Abdülkâhir Cürçânî, bundan yaklaşık dokuz asır önce, *"Esrâru'l-Belâğa"* adlı eserinde², bu konuyu daha tafsilâtlı bir şekilde ve daha ileri bir düzeyde ele alıp incelemiştir. Cürçânî, tercüme konusunda ortaya attığı nazariyede, Arapların insan ve hayvan vücûduna ait bölümleri tam olarak tanımları sebebiyle her parça için özel bir isim koyduklarını söyler. Mesela insan dudağı için "الشفة", deve dudağı için "المشفر", at dudağı içinse "الجحفة" kelimesini kullandıklarından ve bu nüansların başka dillerde (olabileceği gibi) olmayabileceğinden bahseder. Cürçânî'ye göre, kimi şairler, belâgate ilişkin bir incelik ya da ince bir tasvir vs.ye matuf olmaksızın, sırf kelimenin ses unsurundan veya duygu boyutundan etkilendikleri için bu kelimeleri

¹ et-Tevhîdî, Ebû Hayyân, *el-Mukâbesât*, s. 71.

² el-Cürçânî, Abdülkahir, *Esrâru'l-belâğa*, s. 23.

birbirlerinin yerine kullanmışlardır. Rube b. el-Accâc (ö.145) وَقَاحِمًا وَمَرْسِنًا (ö.145) sözünde³, deveye ait bir vasıf olan “الْمَرْسِين”⁴ kelimesini “kadın burnu” anlamında kullanmıştır. Bir diğer şair, atın dudağı anlamına gelen “الْجَحْفَلَة” kelimesini devesinin su içerken eğe sesine benzeyen, suyun dudaklarından başlayarak boğazından aşağıya indiği sırada çıkarttığı sesi tasvir için kullanmıştır:

تَسْمَعُ لِلْمَاءِ كَصَوْتِ الْمِسْحَلِ – بَيْنَ وَرِيدَيْهَا وَبَيْنَ الْجَحْفَلِ⁵

Bir üçüncüsü, deve kuşu yavrusu için kullanılan “حَفَان” kelimesini, deve yavrusu için kullanmıştır. Bir başkası insan dudağı için kullanılan “الاشْدفة” kelimesini, at dudağı için kullanmıştır. Cürçânî bu tür kullanımları, dilde tevessü olmaktan öteye geçmeyen, başka bir dilde bulunması gerekmeyen, hatta sadece Arapçaya özgü *faydasız istiâreler* olarak kabul eder. Ona göre bu tür istiârelerin bir başka dile olduğu gibi aktarılması doğru değildir. Meselâ Farsça bilen bir kimse yukarıda geçen metinlerden birini Farsçaya çevirmek istediğinde bu kelimeleri ille de Farsçada havyan dudağı için kullanılan bir kelimeyle değil de genel anlamda kullanılan kelime ne ise onunla karşılamalı yani anlama bağı bir çeviri yapmalıdır.

Faydalı istiâreye, bir adamın *aslan* ya da bir kuşun *kartal* yahut *akbaba* şeklinde tavsif edilmesi örnek olarak verilebilir. Şair Ahmed Şevkî'nin şu mısranda olduğu gibi:

أَعْقَابُ فِي عَنَانِ الْجَوِّ لَاحٍ – أَمْ سَحَابٌ فَرَّ مِنْ هُوجِ الرِّيَّاحِ⁶

Bu noktada Cürçânî, lafza bağı ve istiâreyi dikkate alan bir nakli zorunlu görmektedir. Ona göre, faydasız istiâreleri lafza bağı kalarak çevirmek, komik ve gülünesi durumların ortaya çıkmasına yol açabilir. Öte yandan, faydalı istiârelerin anlam olarak nakledilmesi de belâgate ilişkin bir inceliğin kaybolmasına sebep olabilir. Bunu şu şekilde ifade eder: “*Dilin örfü ve kendine özgü ifâde yolları anlam olarak çevrilir. Faydalı istiâre, teşbih, kinâye gibi unsurlar ise kaynak dilde olduğu gibi lafza bağı kalınarak istiâre, teşbih, kinâye şeklinde çevrilir. Aksi takdirde ifâdenin estetik ve belâgati kaybolur.*”

Cürçânî, Fars asıllı olup Farsçayı da Arapçayı da bilmektedir. Muhtemelen bu dillerden birini diğerine tercümeyle meşgul olmuş ve

³ Anlamı: “Kömür saçları ve Süreycî kılıcı gibi burnu...”

⁴ Hayvanın burnunda ip bağlanacak yer anlamında olup, çok kullanılmaktan dolayı zamanla mutlak burun anlamında kullanılır olmuştur. ÇN.

⁵ Anlamı: “Su, dudağı ile boğazındaki damarlar arasından geçerken, eğe sesi gibi bir ses duyarsın.”

⁶ Anlamı: “Gökyüzünde gözüken bir kartal mıdır, yoksa şiddetli rüzgârlardan kaçmış bir bulut mu?”

mütercimlerin karşılaştığı bu problemle karşılaşmış ve bizlere konuyla ilgilenenlerin kayıtsız kalamayacağı genel bir ilke koymaya çalışmıştır.

Tercüme sorunlarından bahsederken mütercimin kaynak ve hedef dillerdeki eksikliğini bu konuya dâhil etmemiz uygun olmaz. Zira her iki dile de okuyacak ve yazacak düzeyde hâkim olmayan mütercime hakkıyla mütercim denemez. Aynı şekilde mütercimin işinde samimi ve iyi niyetli olduğunu varsaymamız gerekir. Hedef metni ortaya koyduğu zaman, doğru tercümeyle ulaşmak için elinden gelen bütün gayreti sarf etmiş olması icâp eder. Tercümesine özel bir renk verecek belirli bir görüşten etkilenmemiş olması lâzımdır. Kısaca her iki dili hakkıyla bilmesine ve elinden geleni yapmasına rağmen mütercimin tercüme yaparken karşılaşabileceği birtakım problemler ve zorlukları vardır.

Bu zorluklardan bir tanesi, adına cümle hendesesi dediğimiz şeydir. Her dilin cümle yapısı, kelime dizimi, cümleyi oluşturan öğelerin birbirleriyle olan ilişkisi îtibârıyla farklı bir sistemi vardır. Örneğin cümlede fiilin kendine özgü bir yeri vardır, öznenin yeri başkadır, nesnenin ki daha başkadır...

Mütercim, zaman zaman hedef dildeki alışlagelmiş ifâde kalıplarına uygun hâle gelinceye kadar tercüme üzerinde değişiklikler yapmaya ve birtakım düzenlemelere gitmeye mecbur kalabilir.

Tercümede karşılaşılabilecek zorluklardan bir diğeri de, kelimelerin estetik ve mûsikî yönüne ilişkin unsurlardır. Yazar bazen bir kelimeyi sırf okurun kulağında husûle getireceği yeknesak tını yahut öncesi ve sonrasındaki kelimelerle sağlamış olduğu uyum/âhenk yüzünden tercih etmiş olabilir. Böylece yazarın ibâre ve cümlelerinde kulak tırmalamayan uyumlu bir ses zinciri oluşmuş olur. İşte bu, bütün tercümelerde özellikle de Arap dilinden yapılan tercümelerde hedef dile aktarılamayan bir niteliktir.

Arapça, tarihin her döneminde kelime ve ibârelerinin mûsikî boyutuna önem vermiş bir dildir. Arapçada adına "muhassinât-ı lafziyye" denen öylesine çok sanat vardır ki belâgat kitapları gerek nazım gerekse nesir şeklinde olsun bunların örnekleriyle doludur. Yazar, şair ve hatiplerin bu konuda ortaya koydukları örneklemeler o dereceye ulaşmıştır ki müteahhir dönem belâgat araştırmacıları, neredeyse adına "bedî" denen ve Arap belâgatinde başlı başına bir disiplin haline gelecek birtakım kâide ve kurallar koymuşlardır. Bedî'ye ait sanatlar içinde en meşhuru cinastır. Buna örnek olarak, valisinin zulmünden dolayı Halife Memûn'a dert yanan adamın şu sözünü verebiliriz:⁷ يا أمير المؤمنين ما ترك لي فِصَّة إلا فُضَّها، ولا ذهباً إلا ذهب به

⁷ el-Husarî, *Zehru'l-âdab*, II. 208.

، ولا غَلَّةَ إِلَّا غَلَّهَا، ولا ضَيْعَةً إِلَّا أَضَاعَهَا، ولا عَرَضاً إِلَّا عَرَضَ لَهُ، ولا مَائِيَّةً إِلَّا امْتَشَّهَا، ولا جَلِيلاً إِلَّا أَجْلَاهُ⁸

Rivayete göre, Memûn adamın fesâhatini beğenmiş ve ihtiyacını karşılamıştır.

Arapçada örneğine sıkça rastlayacağımız bu türden sözler nasıl tercüme edilmeli ve anlatıma estetik değer katan bu tür söz sanatlarıyla karşı karşıya kalan mütercim nasıl bir tutum sergilemelidir?

Burada, cümlenin hendesî yapısı yahut estetik boyutunun nasıl aktarılacağı sorunu üzerinde duracak değiliz. Bizim bahsetmek istediğimiz husus, tercümenin en temel sorunu olarak karşımızda duran bir dilden diğerine kelimelerin anlamı ve bunların sınırları sorunudur.

Çünkü bütün dillerde kelimeler anlamlarını, kişinin geçirmiş olduğu toplumsal olaylara dayalı tecrübelerden sonra kazanır; kelime her birimizin zihninde bu toplumsal olaylarla çok sıkı bir şekilde bağlantı halindedir. Kelimelerin anlamı bu olaylar sebebiyle renklenir ve söz konusu anlam insan hayatındaki bu özel tecrübeler sayesinde çağrışım kazanır. Aynı toplumsal ortamda yaşayan kişilerin özel tecrübeleri -benzer dahi olsalar- kişilere farklı çağrışımlarda bulunabilir. Çünkü her birinin kelimeye dâir tecrübesi farklı olup, kelimeyle irtibatlı bu olaylara göre kelimeye bakışları da ayrı ayrıdır. Şu var ki her ortamda, kelimelerin anlamına ilişkin ortak bir payda vardır ki bu ortak payda temelinde kelimelerle karşılıklı iş yapılır ve bu düzeyde bireyler arasında anlaşma gerçekleşir.

Kelime, yurdundan göç edip bulunduğu toplumsal ortamdan çıkıp başka bir ortama yani başka bir dile girdiği vakit, mütercim, bu yeni muhatap ve yeni ortamda kelimenin aslî ortamındaki anlamının aynısı yahut yakınına karşılamak üzere kelimenin anlam bakımından benzer yahut müterâdifini bulma çabası içine girer. Bu noktada, mütercimin işinde başarılı olduğunu ve kelimenin anlamına doğru bir karşılık verdiğini söylemek mümkün olur.

Kelimeye ilişkin bu çağrışımsal anlamların elde edilmesi, kelimenin toplumsal ortamdaki yaygınlığına ve yaşamış olduğu tecrübelere göre gerçekleşir. Yine bu şekilde kelimenin sınırları genişler ve zihinlerde netlik kazanır. Bu durumda, kelimenin, anlamının açık olduğu, anlamında kapalılık olmadığı söylenir. Kelime duyulur duyulmaz zihinde, yürekleri titreten, duyguları harekete geçiren, sınırları ve özellikleri açık bir form canlanır. Hemen her ortamdaki insanın itici anlamlara sahip kelimeleri kullanmak yerine, kelimenin ince bir (sis) perde(si) ile kaplanması arzusuyla daha az yaygın yâhut yabancı bir kelime kullanmasındaki sır burada gizlidir. Söz

⁸ Anlamı: "Ey müminlerin emiri, (bu adamın) ırzına geçmediği gümüş, götürmediği altın, el atmadığı mahsul, harap etmediği arazi, musallat olmadığı ırz, iliğini sömürmediği hayvan, huzurundan kovmadığı onurlu bir kimse kalmadı."

konusu ince (sis) perde(si) kelimeye bir tür kapalılık katıp vuzûhunu azaltır, böylece edep kurallarının ihlâl edilmesine, tiksinti ve hoşnutsuzluk oluşmasına engel olmuş olur. Bu olgu tenâsül uzvu, cinsel ilişki, ölüm, hastalık, kaza vs. durumları ifâde eden ve belirli bir süre sonra yerine kinâyeli bir şekilde başka kelimelerin kullanıldığı kelimelerde görülür.

Düşünce ve ilim alanındaki kelimelerin anlamları genellikle kolay kolay uzaklaşmayacakları birtakım sınırlar benimser. Bu kelimeler, bilhassa tabiat olguları ve kâinattaki kozmik durumlarla ilgili olanlar, düşünce ve kültür adamları nezdinde benzer ya da yakın anlamlara sahiptir. Bu yüzden sürekli olarak fen bilimleri konusunda yapılan tercümelerin daha kolay olduğu, çünkü bu alanda kullanılan kelimelerin çoğu zaman tartışma konusu olmayan, anlam bakımından sınırları belli ve mazbut kelimeler olduğu söylenmiştir. İlim adamlarının en çok ehemmiyet verdikleri husus, kişisel duygulardan etkilenmemiş düşünce ve objektif bakıştır.

Edebî metinlerin tercümesi ise çok daha zordur. Çünkü edebiyat, tasvir, duygu, infial gibi düşünce içermesi mümkün olan hususlara dayanır. Edebiyatın edebiyat olabilmesi için kullanılan kelimelerin sözlük anlamlarının dışına çıkmaları, şekil ve hayallerle yüklenmeleri gerekir. Genellikle edebiyat mütercimi, hedef dildeki okurun mümkün olan en üst düzeyde orijinal metnin estetik yönlerinin zevkine varabilmesi ve metindeki işçiliği görebilmesi için estetik yönlerin ortaya çıkacağı edebî bir tercümeyle iknâ olur.

Edebiyat tercümeleri, imkânsız ya da insan gücünün üzerinde değildir, ne var ki ceht ve gayrete ihtiyaç vardır ve büyük ölçüde iki dile hâkimiyet gereklidir. Çağdaş araştırmacılardan biri bunu şu şekilde ifâde etmiştir: *"Her milletin dili, özellikle de edebiyat dili kelimelerin kavrayamayacağı sadece edîbin (kaynak birimin) kavrayabileceği birtakım duygularla yüklüdür. Çoğu zaman bir metin karşısında, 'keşke edîbi görsem de ne kastettiğini sorsam', 'keşke sağ olsaydı da ne demek istediğini sorsaydım' diyen hatta edîbin eseri yazarken ki şartlarını gözünün önüne getiren ve istediği şeyi sormak için ortamı zihninde yeniden canlandıran kimse gibi dururuz. Çünkü öyle anlamlar vardır ki hala şairin karnındadır ve ona ancak gayretle, şairin sözlüğünü, zihniyetini/ruh halini, kelimelerin anlamlarına ne derece saygı duyduğunu veya bunların dışına çıkma konusunda ne derece cüretli olduğunu keşfederek anlayabiliriz."*⁹

Mütercimin durumu edebî metinler karşısında bu olursa -ki bu metinler alt tarafı toplumun yetenekli kesimi olan şair ve yazarların eseridir- etkisi geçici duygular yahut infialle sınırlı kalmayıp, akıl ve kalplere hükmetme noktasına gelen dînî ve kutsal metinler karşısında nasıl olur? Genellikle bu

⁹ İbrahim, Selâme, *Teyyarât edebiyeye beyne's-şark ve'l-ğarb*, s. 47.

dînî metinler kendisini insanüstü yapan kutsal ve temiz bir hâle ile çevrelenir.

Bu sebeple, en mahâretli mütercimlerin bile, dînî metinleri başka bir dile nakletmede zorluk çekmiş olmalarını yadırgamamak gerekir. Çünkü bunlar sadece ciddiyetten ya da günah işlemek korkusundan kaynaklanan dînî bir duygu sebebiyle değil, aynı zamanda bir karşılaştırma söz konusu olduğunda, o dînî metinleri edebiyatın zirvesinde görmüş olmaları ve böylece çarpıtmaktan ya da terkiplerini ve parçalar arasındaki bağlantıları karıştırmaktan korkmaları sebebiyledir.

Günümüze gelinceye kadar her asırda yazarlara bu bilinç hâkim olmuştur. Çünkü düşünürlerin büyük çoğunluğu, bu dînî metinlerin naklini çiçeği ekili olduğu yerden çıkartıp taşımak gibi görmüşlerdir. Çiçek kuruyabilir yahut kokusu azalabilir. O yüzden okurun dînî metni (oluştugu) ortamında anlamaya çalışması gerekir. Okurun çeviri metinden, kaynak dil okurunun aldığı gibi zevk alması zordur. Dînî metinler dilediği zaman aklın defineleri mesabesinde olan ince anlamları tecessüm etmişçesine göstermesi; dilediği zaman ise görülemeyecek bir ruhani bir niteliğe bürünmesi yönüyle erişilmez ve yücedir.¹⁰

Eski Ahit kitabının *Yetmişler* (Septant)'in hikâyesi bizim Tevrat'a ait kutsal metinlerin tercümesi konusunda görüş farklılıklarının nasıl ortaya çıktığına dâir güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu tercümeyle dâir ilk bahis, M.Ö. ikinci asır Yahudi hahamlarından birisine ait yazılarda vârid olmuştur. Bu durum önce Yahudiler, daha sonra Hıristiyanlar arasında yayılmıştır. Bu tercümelerin durumu konusundaki târihî rivayetler bir parça karmaşa arz etmiş, buna dâir birtakım hikâye ve efsaneler anlatıla gelmiştir. Bunların en meşhur ve yaygın olanı şudur: M.Ö. üçüncü asırda yaşamış olan Mısır'daki Ptolemaus hanedanından Batlamyos (Kral Ptoleme veya Ptolemayos II, M.Ö.285-246) İskenderiye Kütüphanesi'ni kurmak ve dünyanın dört bir yanından nefis kitaplar getirtmek ister. Çevresindeki bazı kişiler kendisine Filistin'de yaşayan bir grup hahamı Tevrat'ın Yunanca tercümesini yapmak üzere çağırmasını salık verirler. Yunanca o dönemde yazı ve ilim dilidir. Bu önemli meseleyi takip etmek üzere, Filistin'deki Yahudilerin dînî liderinden, on iki Yahudi kabilesinden, her bir kabileden altışar kişi olmak üzere, yetmiş iki kadar âlimin İskenderiye'ye gelmesi için izin ister. Heyet beraberinde Tevrat'ın aslî dilinde bir nüshasıyla gelir, Ptoleme (II.) kendilerini misafirperver bir şekilde karşılar, onurlarına yemek verir, kutlamalar düzenler. Sonra da bu heyetin tercümeyle odaklanmaları ve bir tür dînî sempozyum yapmaları için bir adaya konulmalarını emreder. Rivayete göre tercümeyle yaklaşık yetmiş günde bitirirler.

¹⁰ el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, s. 33.

Yunanca tercümei inceleyen bazı eleştirmenlere göre, ortaya çıkan işaret ve belirtiler tercümei yapanların Filistin Yahudileri olmayıp, İskenderiye Yahudileri olduklarını göstermektedir. O dönemde İskenderiye’de büyük bir Yahudi koloni bulunmaktaydı. Muhtemelen bu tercümei yapmayı ibadeti kolaylaştırmak ve dînî ayinleri yeni nesle yaşadıkları ortamın diliyle -ki aynı zamanda o dönemin en meşhur ilim dilidir- eda etmek için uygun görmüşlerdir. Zira o dönemde Filistin Yahudilerinin Yunanca ile güçlü bir bağı bulunmamaktadır. Bir diğer şüphe uyandıran husus, bu tercümei gerçekleştirebilmek için bu kadar çok sayıda Yunancaya hâkim kişinin varlığıdır. Ne var ki İskenderiye Yahudileri için de bu eleştiriye getirmek mümkündür. Şöyle ki adı geçen İskenderiye Yahudileri Mısır hükümdarının himayesinde 35 seneden daha fazla yaşamamışlardır. Bu süre, bir dilin böylesine bir tercümei gerçekleştirebilecek kadar iyi bir düzeyde öğrenilmesi için yeterli değildir. Buna, Yahudilerin dînî metinlerini İbranca’dan, göçtükleri ortamların dillerine tercüme etmeye aşırı taraftar oldukları şeklinde bir malumatın bulunmadığını da eklemek gerekir. Kanaatimizce bu tercümei İskenderiye Yahudilerinin yaptığı düşüncesi de nerdeyse dayanağı yok denecek kadar zayıf bir düşüncedir.

Mütercimlerin aslı ve yaşadıkları ortam neresi olursa olsun bu tercüme milattan uzun zaman önce tamamlanmış, Hıristiyanlıktan önce var olduğu ve Yahudiler arasında elden ele dolaştığı sabit olmuştur. Aynı şekilde İskenderiye’den yayıldığı ve Yahudilerin yaşadığı diğer ortamlara intikal ettiği de bilinmektedir. Hatta bu tercüme Tevrat metinlerine dâir en eski kaynak olarak kabul edilir. Tevrat’ın orijinal dili İbranca olmasına rağmen, elimizde bu tercüme muâdil veya yakın denilebilecek İbranca bir nüsha bulunmamaktadır.

Bir kısım eleştirmen ve araştırmacıya göre, *Yetmişler Tercümesi* (Septuagint)’nin kısımları aynı düzeyde değildir; bir kısmı son derece kaliteli iken diğer bir kısmı ise vasattır. Onlara göre bu durum tercümei birden fazla kişinin yaptığı ve bu kişilerin tercüme kudreti bakımından birbirlerinden farklı seviyede olduklarını göstermektedir. Hıristiyanlık gelmiş ve söz konusu tercümei Yahudiler arasında meşhur ve yaygın olarak bulmuşlardır. İncil yazarı olan Havariler de büyük ölçüde bu tercümei dayanmışlar ve nadiren İbranca metne müracaat etmişlerdir.

Hıristiyanlık dünyanın pek çok tarafında kök salmaya başladığında Yahudilerin bu tercümei görmezden gelmeye, bilhassa Mesih’in gelişini haber veren yerlerde tercümei eksik ve değersiz göstermeye çalıştıklarını görüyoruz.

Söz konusu tercüme Hıristiyanlar arasında Hıristiyanlığın ilk yıllarında kutsal bir mevkie ulaşmasına rağmen, bazı yazar ve eleştirmenlerin

tercümedeki bir kısım metinleri düzeltmeye ve yeni bir elbise içinde sunmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu çerçevede M.S. ikinci asırda Tevrat'ın Yunanca üç yeni tercümesi daha yapılmıştır:

1. Bu tercüme içinde en makbul olanı Aquila adında bir Yahudi âliminin M.S. 126'da yaptığı tercümedir. Harfî bir tercümedir. Mütercim, İbranca metnin zâhirî anlamına ve cümle yapılarına bağlı kalmayı benimsemiştir. Tercüme yapmaktaki amacı, Tevrat metinlerinde Mesih'in gelişini müjdeleyen Hıristiyanlara delil olabilecek bir delil bırakmamaktır.

2. Eleştirilenlerin tanımıyla yarı Hıristiyan olan Symmachus'a aittir. Kendisi Yunancaya son derece hâkim bir edîpti. Nitekim tercümesi de -her ne kadar İbranca metnin bazı özelliklerini kurban etmiş olsa da- olağanüstü bir kelime seçimi ve yüksek bir edebî üslûpla karşımıza çıkmaktadır.

3. Theodotion da aynı şekilde yarı Hıristiyan'dır. Kendisine, yukarda adı geçen tercüme içinde takip edilen yolun ortasında bir yol benimsemiştir. Tercümesi ne tam harfî ne de mütercimin kişisel zevkinin hâkim olduğu edebî tercüme cümlesinden kabul edilir.

Daha sonra başka tercüme de ortaya çıkmıştır. Bunların en meşhuru, Origen'e aittir. Mütercim, orijinal metinle tercüme metin arasında çok sayıda farklılığın olduğunu görmüş, bunun üzerine hataları ve atlanan yerleri düzeltme yoluna gittiği kendi tercümesini kamuoyuna sunmuştur. Tercümede sayfa düzeni sütun şeklinde olup yeterince karşılaştırma yapılabilmesi ve böylece araştırmacının aydınlığa kavuşabilmesi için bu sütunlarda İbranca orijinal metne ve daha önceki tercümelere yer verilmiştir.

Tevrat'ın Yunanca son iki tercümesi M.S. ikinci asırda yapılmıştır. Her ikisinde de Origen'in tercümesinde takip edilen yol takip edilmiştir. Bu iki tercüme Doğu Kilisesi'nde en çok güvenilen ve tedavülde olan tercüme olmuştur. Dördüncü asırdan sonra başka bir Yunanca tercüme girişimi olmamıştır.

Hıristiyanların Yunancaya yapılan ilk tercüme, her asırda kutsallık derecesine varan bir bakış açısıyla bakmalarına ve Batı dillerine yapılan bütün çağdaş tercüme bu tercüme temel almış olmasına rağmen çok sayıda yazarın tekrar girişimde bulduklarını, ilk tercümeyle iknâ olmadıklarını bu yüzden yaptıkları tercüme kelime değişimine gittiklerini görmekteyiz. Çünkü her birinin bu kelimeler ve anlamlarıyla yaşamış oldukları tecrübeler ve bunlara karşı olan hissiyat ve alguları farklıdır. Bir yazar bir kelimeyi özellikle tercih ederken diğerini kullanmak istemez. Bir diğeri başka bir kelime tercih eder ve onu benimser. Hepsisi de yapmış olduğu iş konusunda samimi, güvenilir ve yaptığı işi iyi yapmaya çalışan kimselerdir. Hepsisi de orijinal metinleri anlamakta ve bütün gayretleriyle onları tasvir edip ifâde etmeye çalışmaktadırlar.

Kur'an'ın Latince, Fransızca ve İngilizceye yapılan tercümeleri hakkında da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Piyasada çok sayıda tercüme olup pek çoğunun kelimeleri, sırf mütercimlerinin kelimelerle olan tecrübelerinin farklı oluşundan ve kelimeleri çevreleyen çağrışım alanlarının bir mütercimden diğerine değişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu mütercimleri kötü niyetli farz etmemiz yahut niyetlerinden şüpheye düşmemiz yerinde bir yaklaşım olmasa gerektir. Aynı şekilde kaynak ya da hedef dilden birini bilmediklerini düşünmemiz de kabul edilebilir değildir. Zira onlardan her biri onuruna toz kondurmayan, işi konusunda güvenilir ve içten olmaya çalışan birer düşünce insanıdır. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'in çeşitli tercümelerini tetkik etmek istediğimizde, bu tercümeleri yapan kişileri art niyet ve keyfilikten uzak, Arapçayı iyi düzeyde anlayan, hedef dili son derece iyi yazabilen kimseler olarak kabul etmemiz gerekir. Bununla birlikte ya da buna rağmen bunların, yukarıda işaret etmiş olduğumuz gibi kelimelerle olan tecrübelerinin farklılık arz etmesinden ve her birinin zihin dünyasında kelimelerin sınır ve çağrışımlarının farklı olmasından dolayı kelime seçimi ve tercihi konusunda farklı düşündüklerini görmekteyiz.

Kur'an'ın İngilizceye yapılmış tercümelerine müracaat ettiğimizde bunların içinde en eski olanının (1734) George Sale'a ait olduğunu gördük. Sale'dan sonra tercüme 1876 yılında J. M. Rodwell, 1880 yılında da E. H. Palmer tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Hiçbiri de Müslüman olmuş ya da İslam'ı benimsemiş değildir. Bununla birlikte her biri gayret sarf etmiş, ellerinden geleni içtenlik ve dürüstlük içinde ortaya koymuşlardır.

Daha sonra, İslam dinini benimsemiş, dinleriyle gurur duyan, öğretti ve hükümlerini parlak bir şekilde ortaya koyma gayreti içinde olan Müslümanların yaptığı üç tercüme daha ortaya çıkmıştır. Mütercimler ellerinden gelen bütün imkânı kullanmışlardır. Bunlar Pakistanlı Muhammed Ali (1917), Marmaduke Pichhall (1930) ve son olarak Yusuf Ali'dir.

Bu altı tercüme tetkik ettiğimizde mütercimlerin hedef dildeki pek çok kelimedede ortak seçim yaparken, kimi kelime ve ibâreleri karşılamak için ise bakış açıları ve duruşlarının farklılık arz etmesi sebebiyle -genel olarak aynı anlama gelen- farklı ifâdeleri tercih ettiklerini görmekteyiz. Bu durumu izah etmek için Bakara Sûresi'nin son ayetini seçtik:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

Mütercimlerin çoğu “Bakara” kelimesini İngilizceye “cow” olarak çevirmiştir. Bir tanesi başka bir kelimeyi “Heifer” kelimesini kullanmıştır. Aynı şekilde hepsinin (النفس) kelimesini “soul”; (الإصر) kelimesini “burden” şeklinde karşılamış olduklarını, öte yandan aşağıdaki kelimelerin çevirisinde ihtilaf ettiklerini görmekteyiz:

(a) يُكَلِّفُ

1. force. 2. burden. 3. require. 4. impose a duty. 5. task. 6. place a burden

(b) وَسَعَهَا

1. its Capacity. 2. its Power. 3. its Capacity 4. ability. 5. its Scope. 6. what it can bear.

(c) تَوَاجَدْنَا

1. Punish. 3. Punish. 3. Catch up. 4. Punish. 5. Condemn. 6. Condemn.

(d) أَخْطَأْنَا

1. act sinfully. 2. fall in to sin. 3. make mistake. 4. make a mistake. 5. miss the mark. 6. fall in to error.

(e) اِغْفِرْ لَنَا - اِعْفُ عَنَّا

1. be favourable. 2. blout out our sins. 3. forgive. 4. Pardon. 5. Pardon. 6. Blout out our sins.

1. Spare us. 2. forgive. 3. Pardon. 4. grant Protection. 5. absolve. 6. grant forgiveness.

(f) مَوْلَانَا

1. Patron. 2. Protector. 3. Sovereigo. 4. Patron. 5. Protector. 6. Protector.

Yukarıda vermiş olduğumuz ayetin İngilizce çevirilerini tarihî sırasına göre veriyoruz:

1. *George Sale (1734)*

God will not force any soul beyond its capacity: It shall have the good which it gaineth, and it shall suffer the evil which it gaineth. O Lord, punish us not, if we forget, or act sinfully: O lord, lay not on us a burden like that which thou hast laid on those who have been be for us; neither make us, O lord, to bear what we have not strength to bear, but be favourable unto us, and spare us, and be merciful unto us. Thou art our patron; help us there fore against the unbelieving nations.

2. *J. M. Rodwell (1876)?*

God will not burden any soul beyond its power. It shall enjoy the good which it hath acquired, and shall bear the evil for the aquirement of which it laboured. O our Lord; punish us if we forget, or fall in to sin; O our Lord; and lay not on us a load like that which Thou hast laid on those who have been be fore us; O our Lord; and lay not us that for which we have not strength:

but blot out our sins and forgive us, and have pith on us. Thou art our protector: help us then against the unbelievers.

3. E. H. Palmer (1880)

God will not require of the soul save its capacity. It shall have what it has earned, and it shall owe what has been earned from it. Lord, catch us not up, if we forget or make mistake. Lord; load us not with a burden, as Thou hast loaded those who were before us. Lord, make us not to carry what we have not atrength for, but forgive us, and pardon us, and have mercy on us. Thou art our Sovereign, then help us against the people who do not believe!

4. Maulvi Muhammad Ali (1917)

Allah does not impose upon any soul a duty but to the extent of its ability, for it is (the benefit of) what it has earned, and upon it (the evil of) what it has wrought.

Our Lord: do not punish us if we forget or make a mistake. Our Lord: do not lay on us a burden as Thou didst lay on those before us; our Lord; do not impose upon us that which we have not the strength to bear; and pardon us and grant protection and have mercy on us, Thou art our pardon, so help us against the unbelieving people.

5. Marmaduke Picthall (1930)

Allah tasketh not a soul beyond its scope. For it (is only) that which it hath earned, and against it (only) that which it hath deserved. Our Lord! Condemn us not if we forget, or miss the mark! Our Lord! Lay not on us such a burden as Thou didst lay on those before us! Our Lord! Impose not on us that which we have not the strength to bear! Pardon us, absolve us and have mercy on us. Thou, our Protector, and give us victory over disbelieving folk.

6. Yusuf Ali

On no soul doth God Place a burden greater than it can bear. It gets every good that it earns, and it suffers every ill that it earns. (Pray): 'Our Lord! Condemn us not if we forget or fall into error; Our Lord! Lay not on us a burden like that which Thou didst lay on those before us; Our Lord! Lay not on us a burden greater than we have strength to bear. Blot out our sins, and grant us forgiveness. Have mercy on us. Thou Art our Protector; Help us Against those who stand Against Faith.

Çeşitli Kur'an tercümelerine dâir yapmış olduğumuz bu temasın ardından, Müslümanların Kur'an'ın tercümesi konusunda niçin ihtilâfa düştüklerini kavramak zor olmasa gerektir. Büyük çoğunluğa göre mütercim her iki dilde de ne kadar kuvvetli olursa olsun hedefe ulaşmak hemen hemen imkânsızdır. Çünkü Arapçanın neredeyse başka hiçbir dile benzemeyen, belâgat sanatlarına son derece önem vermek ve anlatım

teknikleri içinde adeta erimek gibi birtakım özellikleri vardır. Yukarıda temas etmiş olduğumuz estetik sanatların yanı sıra Arap dili, mecaz, istiâre, kinâye ya da tevriye gibi kelimelerin anlamlarıyla sıkı bir bağlantı içinde olan söz sanatlarına önem vermekle bilinir.

Bu hakikat, eskilerin Kur'an kelimelerine dâir yapmış oldukları şerh ve tefsirlerle çok daha iyi ortaya çıkmaktadır. Âlimler, Kur'an'ın üslûbunu ve ifâdelerinin içinde saklı olan (altında yatan) anlam ve maksatları keşfetmeden Kur'an'ın anlaşılmayacağını görmüşlerdir. Bu yüzden Ebû Ubeyde *Mecâzu'l-Kur'an* adlı eserini ortaya koymuş, Kur'an'daki (en geniş anlamıyla) mecazlardan ve bunların ince anlamlarından bahsetmiştir. Müellif, (اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ) "*Dilediğinizi yapın!*" [41. Fussilet, 40.] ile (وَمَنْ شَاءَ) "*Dileyen de inkâr etsin...*" [18. Kehf, 29.] âyeti hakkında şunları söyler: "Bunlar emir formundadır, içeriği azarlamadır. Bu (kullanımlar) Arapların söze dâir geleneklerindedir."

Daha sonra İbn Kuteybe'ye ait *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an* adlı eser ortaya çıkar. Yazar eserinde, Kur'an'ın sadece lafzını ve literal anlamını bilen halk tabakasının göremediği/fark edemediği hususlara temas eder. Eserinde şöyle der: "*Kur'an'ın zevk ehli ve edebiyat sanatına vâkıf olmayan kimselere kapalı gelebilecek güçlü ve estetik bir yönü vardır. Bu sebeple Kur'an'ın üstünlüğünü ancak Kur'an'ı çokça tetkik eden, engin bir bilgi birikimine sahip olan ve Arapların üslûp(lar) konusundaki farklı ifâde tarzları ve yolları ile Allah'ın sadece Arap diline bahşettiği, başka hiçbir dilde olmayan özelliklerini kavrayan kimse bilebilir.*"¹¹

İbn Kuteybe (وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِّنِّي) [20. Tâhâ, 39.] âyetinde şöyle der: Allah burada Hz. Musa'ya "Seni sevdim" demek istememektedir -her ne kadar sevse de... Burada kastettiği şey, Hz. Musa'yı kalplere sevdirdiği, sevimli kıldığıdır. (وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا) "Uykunuzu dinlenme kılmadık mı?" [78. Nebe, 9.] Burada سُبَاتِ uyku demek değildir, rahatlık demektir. Yani uykuyu bedenleriniz için bir rahatlık haline getirdik, demektir.

Kur'an'daki istiâreye dâir (أَوْ مَنْ كَانَ مِنِّي فَأُحْيِيَنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ) [6. En'am, 122.] ayetini verir. Ayeti, "Yani kâfirdi, onu hidayete erdirdik ve kendisine hayır ve kurtuluş yolunu sayesinde bulacağı bir iman verdik." şeklinde açıklar.

Kur'an'daki kinâyeye örnek olarak ise, (وَثِيَابَكَ فَطَهَّرْ) [74. Müddessir, 4.] ayetini verir. Yani nefsinin günahlardan temizle. Burada elbise vücuttan kinâyeye yapılmıştır. Çünkü elbise vücudu içine alır.

Sözün soru formunda fakat içerik olarak takrir, taaccüp ya da tevbih vs. anlamında kullanılması -İbn Kuteybe'nin görüşüne göre- Kur'an'ın üslûp özelliklerindedir. Müellif *takrîre* örnek olarak (أَنْتَ قُلْتِ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ)

¹¹ Tabâne, Bedevî, *el-Beyânü'l-Arabî*, s. 11.

(مِنْ دُونِ اللَّهِ) “Sen mi dedin insanlara, ‘Allah’tan başka tanrılar olarak bana ve anneme kulluk edin’ diye?” [5. Maide, 116.] ayetini verir. *Taacüb*e örnek olarak, (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ) “Birbirlerine [bu kadar sık] neyi soruyorlar?” [78. Nebe, 1.]; *tevbîhe* örnek olarak ise, (أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ) “O kadar insan içinden kendi cinsinizle mi ilişki kuruyorsunuz?” [26. Şuara, 165.] ayetini verir.

İbn Kuteybe’nin kitabından sonra çok önemli bir eser, Bakillânî’nin *İ’câzü’l-Kur’an*’ı ortaya çıkmıştır. Kitabın bazı alt bölümlerinde müellif, temsil, tıbak, cinas, mukabele, muvazene, tevşih ve kinâye gibi belâgatın pek çok sanatına temas eder.

Beraberinde Şerif er-Radî’ye ait *Telhîsü’l-Beyân fî Mecâzâtî’l-Kur’an* adında bir diğer eser boy gösterir. Müellif incelemesini Kur’an’daki mecazlara yani vazolunduğu anlamın dışında kullanılan kelimelere tahsis eder. Örnek olarak, (فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى) (فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى) “Biz de seller gibi akan bir su ile göğün kapılarını açtık ve toprağın pınarlar halinde fışkırmasını sağladık böylece sular önceden belirlenmiş bir amaç için birleşti.” [54. Kamer, 12.] âyetini verir. Burada göklerin kapısını açmaktan murat hiçbir şey engel olmayacak şekilde yağmurun akışını kolaylaştırmaktır. (فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى) den maksat, seller gibi akan yağmur suları ile yerden fışkıran sular birbirine karıştı, böylece iki su ne bir eksik ne de bir fazla Allah’ın takdir ettiği şekilde bir araya geldi demektir.

Son olarak İbn Ebi’l-Isba (ö. 654)’a ait *Bedâiu’l-Kur’an*’ı görüyoruz. Yazar Kur’an’da vârid olan mecaz, istiâre, kinâye, irdaf, temsil, teşbih ve îcaz gibi yaklaşık yüz kadar belâgat sanatına yer verir.

Şu bir gerçek ki insan, bu ve emsali kitapları karıştırdığında çok geçmeden Kur’an kelimelerinin anlamına vâkıf olmanın önünde çok sayıda zorlukları olan ulaşılması zor bir iş olduğunu hisseder. Mütercim gerek söz konusu anlamların ortaya konması noktasında olsun gerek bu anlamların her asır ve coğrafyada fesâhat ve belâgat erbabı olanlar için estetik, çekici ve aşılabilir olan yönlerini Kur’an’daki şekline yakın bir tarzda tasvîri noktasında olsun hemen nerdeyse hata ya da kusurdan salim değildir.